

Foucault som tænker af teknologien

Andreasen, Torsten Arni Caleb

Published in:
Agora

Publication date:
2016

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Andreasen, T. A. C. (2016). Foucault som tænker af teknologien. *Agora*, 2015/2016(4-1), 83-100.

Torsten Andreasen

Foucault som tænker af teknologien

While the influence of technology is both widespread and fundamental, the term cannot be defined with precision.¹

Man opdeler ofte Foucaults virke i tre perioder: viden, magt og subjekt.² Den første periode, der kan hævdes at kulminere med *Les mots et les choses* (1966) og *L'archéologie du savoir* (1969), fokuserede på den arkæologiske analyse af diskursive formationer eller «epistemet», dvs. på de historiske mulighedsbetingelser for et givet objekt, f.eks. klinikken, fængslet eller slet og ret mennesket. Det er afgørende, at der ikke var tale om videnshistorie som en beskrivelse af videnskabens langsomme bevægelse mod stadig større grader af perfektion. Foucault lancerede netop sin arkæologi som et opgør med en sådan historisk kontinuitet og lineær kausalitet. Han søgte i stedet at betragte videnskabens «dokumenter» og deres benævnelser af sagsforhold som «monumenter» over de diskontinuerte vidensformationer, der overhovedet havde gjort sådanne sagsforhold tilgængelige for videnskabelig erkendelse.

Den anden periode, der udover talrige artikler og foredragene på *Collège de France* primært fandt udtryk i bøgerne *Surveiller et punir* (1975) og *La volonté de savoir* (1976), fokuserede på magtforhold eller rettere på forholdet mellem viden og magt med særligt fokus på institutionel normalisering af subjektet. Den tredje periode beskæftigede sig med subjektets forhold til sig selv som muligheden for udvikling af en egen praksis, dvs. omsorgen for selvet (*epimeleia heautou*) som den stadige udforskning af forskellige livsteknikker (*techne tou biou*)

¹ Kranzberg & Purcell, *Technology in Western Civilization*, citeret i J. Salomon, «What is technology? The issue of its origins and definitions» i *History and Technology*, 1 (2), 1984, 115 <http://doi.org/10.1080/07341518408581618>

² F.eks. G. Deleuze, «Qu'est-ce qu'un dispositif», i *Deux régimes de fous*. 2003, 316.

som knyttet til dét, Foucault kaldte *ethos*. Hvor anden periode fokuserede på dispositivet som måden, hvorpå forskellige formationer af viden, institutionel magt og konkrete entiteter som f.eks. arkitektur udøvede en særlig magt over det subjektive handlingsrum, beskæftigede den tredje periode sig med *ethos* som etableringen af et eget handlingsrum som adskilt fra den determinerende magt, bestående af selvvalgte sandheder og de dertil hørende fordringer for livsførelsen.³

Foucault er altså kendt som tænker af begreber som epistemet, diskursen, arkæologien, dispositivet, selvets teknikker og etikken. Men hvad med teknologien? Foucault er ikke altid helt klar i sine begrebsmæssige skel mellem teknik og teknologi, mellem magtens abstrakte formationer og dens konkrete apparater, mellem selvets teknikker og disse teknikkers teknologiske hjælpemidler.

Gennem en indledende præsentation af teknologi-begrebets generelle historiske uklarhed søger nærværende artikel at fremskrive et skel hos Foucault mellem «technologie» og «technique», der på trods af den fremhærskende uklarhed synes at ligge latent i hans værk.

Teknologibegrebets historiske uklarhed

Begrebet om «teknologi» er ikke uklart hos Foucault alene. Nu til dags anvendes termen i vid udstrækning til at benævne tekniske objekter. Både computeren og internettet betragtes som teknologi, og når universiteterne rummer en IT-afdeling, henviser denne «Information Technology» til de konkrete apparater, der både muliggør den individuelle forskers artikelskrivning og driver den generelle kontakt til netværk og services. Men begrebet har historisk haft en tendens til at beskrive et vidensdomæne og ikke et objekt. På engelsk optrådte begrebet først i det syttende århundrede og dengang netop som vidensdomæne. Først omkring 1930'erne begynder «teknologi» i gængs sprogbrug at betegne en særlig entitet frem for *studiet* af en «mekanisk» entitet. Denne udvikling fandt primært sted i USA, og det synes da også først at være i anden halvdel af de tyvende århundrede, at den kontinentale teknikfilosofi for alvor tager termen til sig og dét måske netop under amerikansk indflydelse.

³ Deleuze pointerer, at Foucault ikke opdagede subjektet i den sidste periode. Subjektet havde hele tiden været på banen som afledt af diskursen og konstitueret af magten. Den sidste periode tænker dog subjektet i forhold til det radikalt andet, «le Dehors», dvs. muligheden for noget nyt. Cf. G. Deleuze, *Foucault*. Paris: Minuit 1986, 113.

Ifølge Leo Marx kom «teknologi» for alvor på banen som det, han kalder et «hazardous concept», omkring 1930'erne.⁴ Den drastiske maskinelle udvikling under den anden industrielle revolution (ca. 1880–1910) såvel som dens forening af videnskab og maskinel kunnen etablerede et semantisk tomrum, der blev udfyldt af ordet *teknologi*. I forbindelse med etableringen af *Massachusetts Institute of Technology* i 1861 var termen endnu ækvivalent med de polytekniske studier, hvormed den betegnede, hvad man i Frankrig kaldte *Ars et métiers*, der ellers var knyttet til termen «techniques». Nu er termen dog blevet til benævnelsen af teknologiske objekter som historisk og social drivkraft. Teknologien generelt er altså blevet til fremskridtets primære agent,⁵ og da teknologiens nye reference til konkrete apparater kommer til at skjule de mere diffuse bagvedliggende socioøkonomiske og politiske relationer, bliver teknologikritikken til en ganske svær disciplin. Hvordan forholder de konkrete apparater sig til en overordnet historisk drivkraft? Og hvad driver egentlig hvad? Det farlige i teknologiens begreb er for Leo Marx netop tildelingen af agens til teknologien som en kun tilsyneladende klar benævnelse af konkrete tekniske entiteter.⁶

En kritik af teknologien og dens historiske agens fordrer altså en forståelse af termens udvikling. Erik Schatzberg spørger således, hvordan *teknologien* har bevæget sig fra obskuritet til dominerende nøgleord.⁷ Schatzberg fokuserer på udviklingen i løbet af det tyvende århundrede, hvor det engelske ord *technology* kommer til at dække over både teknik og teknologi og dermed slører visse skel i den kontinentale sprogbrug. I det nittende århundrede var der ellers en større overensstemmelse mellem engelsk, fransk og tysk, hvor *teknologi* generelt blev betragtet som læren om praktisk kunnen, dvs. evnen til at forarbejde naturens materialer.

Schatzberg anerkender Leo Marx' beskrivelse af et semantisk tomrum som følge af den industrielle udvikling, ligesom han anerkender Ruth Oldenziels beskrivelse af skiftende betydninger som følge af køns- og klassekampe.⁸ Han lokaliserer dog den afgørende faktor i den amerikanske oversættelse af det

⁴ L. Marx, «Technology: The Emergence of a Hazardous Concept» i *Technology and Culture*, 51 (3), 2010, 562.

⁵ *Ibid.*, 561.

⁶ *Ibid.*, 576–577.

⁷ E. Schatzberg, «Technik Comes to America: Changing Meanings of Technology before 1930», i *Technology and Culture*, 47 (3), 2006, 487.

⁸ *Ibid.*, 488.

tyske *Technik* med det engelske «technology». Vi kan tilføje, at en tilsvarende tilsøring stadig gør sig gældende i engelske oversættelser af det franske «technique», hvor f.eks. Foucaults «techniques de soi» oversættes til «technologies of the self». Schatzberg konkluderer på linje med Marx, at det engelske «technology» er en problematisk term. Hvor Marx fokuserede på termens tildækning af sociale forhold, fokuserer Schatzberg på termens tildækning af den brede polysemi, der stammer fra de forskellige betydninger på forskellige sprog, som nu findes forenet i «technology». Denne tildækning får ideologiske konsekvenser, idet den betragter teknologi som det direkte resultat af videnskabelige fremskridt, og derved opnår den af Marx beskrevne karakter af historisk agens.⁹

Marx og Schatzberg fokuserer altså på uklarhederne i det engelske «technology» og de dertil hørende konsekvenser for og krav til en teknologikritik. Men hvad med teknologikritikken på tysk og fransk? Et eksempel på den amerikanske teknologi-terms indflydelse på den tyske tekniktænkning findes hos Heidegger. «Technologie» optræder tilsyneladende første gang hos Heidegger i *Der Satz vom Grund* (1957), men kun kort i et citat fra Max Lerner, der netop beskriver det amerikanske ved teknologien. Amerikansk kultur er «unter dem Einfluß der großen Technologie», idet maskinen har flyttet fokus fra produktionen af goder til kapitalakkumulation.¹⁰ Men heller ikke hos Heidegger er teknologien lig med maskinen. Teknologien beskrives i *Identität und Differenz* (1957) som udtryk for den af teknikken gennemsyrede verdensopfattelse, dvs. atomalderens metafysik,¹¹ som han senere forbandt med computeren.¹²

I det berømte kritiske foredrag *Die Frage nach der Technik* (1953) spurgte Heidegger emfatisk til *teknikken* («die Technik») og ikke til teknologien («die Technologie»), som den engelske oversættelse ellers vil det («The Question concerning technology»). Teknologien optræder slet ikke i teknikforedraget. Man fornemmer altså, at den moderne tekniske afdækken af væren, som Heidegger kritiserede under termen «Gestell», først et par år senere finder udtryk i

⁹ Ibid., 511–512.

¹⁰ M. Heidegger, *Gesamtausgabe, Abt. 1, Bd. 10, Der Satz vom Grund*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1997, 179.

¹¹ M. Heidegger, *Gesamtausgabe, Abt. 1, Bd. 11, Identität und Differenz*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 2006, 60–61.

¹² I et brev fra 1976 omtaler han «den overalt fremvidende lingvistik, der gør den teknologisk bestemte verdens sprog (computeren) nyttigt, men i virkeligheden bedriver ødelæggelsen af sproget selv.» M. Heidegger, *Gesamtausgabe, Abt. 1, Bd. 13, Aus der Erfahrung des Denkens*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1983, 251.

en kritik af teknologien som noget afgørende nyt. Den amerikanske brug af «technology» fra 1930'erne og frem slog igennem som problem hos Heidegger i slutningen af 1950'erne.

I Frankrig har der længe været tradition for et klart skel mellem teknik og teknologi. Émile Durkheim beskrev i 1901 teknologien som en del af sociologiens studier af materiel kultur,¹³ ligesom Henri Hubert i 1903 beskrev teknologiens objekt som f.eks. et redskab betragtet i social kontekst.¹⁴ I begyndelsen af 1940'erne skrev Marcel Mauss: «For at kunne tale om teknikkerne, må man først forstå dem. Der findes imidlertid en videnskab, som er tilegnet dem; man kalder den teknologien, og den har ikke fundet sin retmæssige plads i Frankrig.»¹⁵ Mauss var klar i sin beskrivelse af teknikker som menneskelig handling i forhold til redskaber som «matériel des techniques».¹⁶ Mauss var altså konsistent i sin brug af teknologi som vidensdomæne og teknik som handling via materielle redskaber.

Gilbert Simondon holdt fast i redskabets tekniske karakter, men anvendte i *Du mode d'existence des objets techniques* (oprindeligt 1958) termen «technologie» som en særlig videnskab om teknikken og altså ikke som objekt i sig selv. Forvirringen vedrørende forholdet teknik/teknologi hersker dog i en nyere udgave af *Du mode d'existence des objets techniques*, idet forordet omtaler en «existence de l'objet technologique».¹⁷ I dette tilfælde er årsagen klar, da forordet er skrevet af canadieren John Hart, og det engelske «technology» dermed er blevet hentet ind i oversættelsen.¹⁸ Skellet er dog utvetydigt i selve hovedteksten, hvor Simondon skelner mellem «objets techniques» og «une science [...] qui serait une technologie générale».¹⁹ På linje med denne tradition hånedes Jacques Ellul i *Le bluff technologique* (1988) ordet «technologie» som andet

¹³ «Bestemmelsen af disse forhold udgør altså et sociologisk problem, og teknologien er således betragtet en gren af sociologien.» E. Durkheim, «Technologie» [1901], i M. Mauss, *Techniques, technologie et civilisation*. Paris: PUF 2012, 138.

¹⁴ «Redskabet, våbnet og alle teknologiens objekter er produktet af alle mulige sociale forhold.» H. Hubert, «Technologie. Introduction» [1903] i M. Mauss, op. cit., 141.

¹⁵ M. Mauss, «Les techniques et la technologie» [1941/1948], i M. Mauss, op. cit., 410.

¹⁶ *Ibid.*, 413.

¹⁷ G. Simondon, *Du mode d'existence des objets techniques*. Paris: Aubier 2001, iii.

¹⁸ Det bør måske i den sammenhæng bemærkes, at John Harts forord forsvandt i udgaven fra 2012.

¹⁹ *Ibid.*, 48.

end «discours sur la technique». At anvende termen som «*anvendelsen* af en teknik» betragtede han som «une imbécillité» [«en tåbelighed»].²⁰

Allerede i *Le système technicien* (1977) understregede Ellul nødvendigheden af et klart skel mellem «technique» og «technologie», som visse franske intellektuelle under amerikansk indflydelse var begyndt at blande sammen: «Mange franske intellektuelle begår ofte en alvorlig fejl, når de (i en efterligning af et amerikansk vokabularium) taler om Teknologi, når man i virkeligheden ønsker at benævne teknikken.»²¹ Ellul eksemplificerer ikke her sin liste over syndere, men man kunne nævne Derrida, der i *Mal d'archive* (1995) synes at anvende «la technique archivale» som synonymt med «Et vist teknologisk (ind-)tryk i arkiveringen».²² Derridas diskussion med amerikanske Francis Fukuyama i *Spectres de Marx* (1993) synes også at have importeret den af Leo Marx og Schatzenberg kritiserede tendens til at forlene teknologien med en vis historisk agens, som når «nouvelles technologies» åbner nye muligheder, som i «en teknologi, der tillader [...]».²³

Der er altså sket meget i den gængse anvendelse af teknologibegrebet. Der er sket en markant ændring i dét, Foucault kaldte «arkivet», dvs. de historiske mulighedsbetingelser for et givent udsagns gyldighed. Bernard Stiegler har f.eks. i nyere tid leveret et anderledes kritisk skel mellem teknik og teknologi.²⁴ Han skelner nemlig mellem mnemoteknik og mnemoteknologi, hvor sidstnævnte er redskabet til en eksteriorisering af hukommelsen, hvis logik subjektet ikke har indblik i. Det teknologiske objekt er en tekno-logi. Dermed risikerer mnemoteknologien at bestemme en bevægelse fra et associeret til et dissocieret hypomnesisk miljø, hvoraf sidstnævnte aktuelt er et både subjektivt og kollektivt problem. Den afgørende forskel på disse tekniske miljøer er, hvorvidt det hypomnesiske associeres med anamnesis eller ej, dvs. om hypomnesis, som Platon jo ville det, får en skadelig indflydelse på anamnesis. I modsætning til teknologiens traditionelle betydning som «læren om det tekniske», bliver mnemoteknologien hos Stiegler til et *tab* af lærdom som følge af specifikke appara-

²⁰ J. Ellul, *Le bluff technologique*. Paris: Fayard/Pluriel 2010, 25.

²¹ Ibid., 44, n. 11.

²² J. Derrida, *Mal d'archive, une impression freudienne*. Paris: Galilée 1995, 21.

²³ J. Derrida, *Spectres de Marx, l'État de la dette, le travail du deuil et la nouvelle Internationale*. Paris: Galilée 1993, 103.

²⁴ B. Stiegler, «The Industrial Exteriorisation of Memory» i *Critical Terms for Media Studies*. Chicago: University of Chicago Press 2010-

turer. Mnemoteknologien er nemlig kendetegnet ved, at selve den systematiserende logik, der ordner erindringens eksteriorisering i *hypomnemata*, foretages af maskinen. Maskinen er nu ikke kun inskription på et substratum som eksteriorisering af *anamnesis*, den koder også hypomnemata på en måde, det erindrende subjekt ikke har adgang til eller indflydelse på. Og dette tab af lærdom beskrives af Stiegler i forhold til Foucaults begreb om selvets teknikker som *ethos*. Stieglers dissocierede hypomnesiske miljø er kendetegnet ved umuligheden af Foucaults *ethos*, dvs. umuligheden af uafhængigt af magtens determinationer at etablere en egen livspraksis.²⁵

Foucaults egen terminologiske adoptering af «teknologien» foregik midt i denne forvandling af arkivet fra «teknologien» som vidensdomæne til et punkt, hvor Stieglers kritik af mnemoteknologien som objekt giver mening som udsagn. Men hvor står Foucault i forhold til denne udvikling? Han anvendte formentlig termen for første gang på skrift i et forord til den engelske oversættelse af *Les Mots et les Choses* (1966) (*The Order of Things* (1970)): «[...] de teknologiske eller sociale forandringer». Her er det dog uvist, om termen oprindeligt var Foucaults egen, eller om den stammer fra en fransk oversættelse i *Dits et écrits* af den engelske udgave.²⁶

I et brev fra juli 1973 optrådte termen «technologie d'individualisation»²⁷ i forbindelse med hans planlagte «bog om pinestrafte», dvs. *Surveiller et Punir* (1975), hvor termen optræder hyppigt, f.eks. som betegnelse for «disciplinen» som «politisk teknologi». I kurserne på Collège de France optrådte termen «technologie» (formentlig) første gang 8. januar 1975²⁸ netop som «mag-

²⁵ B. Stiegler, *Mécréance et discrédit: 1, La décadence des démocraties industrielles*. Paris: Galilée 2004, 107–120.

²⁶ M. Foucault, *Dits et écrits I, 1954–1975*. Paris: Gallimard 2001, 879.

²⁷ *Ibid.*, 59.

²⁸ Det er altid farligt at påstå at have fundet en given begivenheds første tildragelse. Matteo Pasquinelli hævder i sin læsning af Foucaults dispositiv-begreb, der kritiserer Agambens påstand om begrebets ophav i Jean Hyppolites læsning af Hegel til fordel for en genealogi via Canguilhem, at begrebet første gang optrådte hos Foucault under forelæsningen 15. januar 1975. Termen optræder dog hyppigt som «dispositif de pouvoir» allerede 7. november 1973 og i resten af forelæsningsrækken *Le pouvoir psychiatrique*. Cf. M. Pasquinelli, «What an Apparatus is Not: On the Archeology of the Norm in Foucault, Canguilhem, and Goldstein», i *Parrhesia*, 22, 2015, 81.

tens teknologi», men «technologie» optrådte også 16. marts 1976 som synonym til både «technique» og «mécanisme».

Der findes dermed hos Foucault en terminologisk uklarhed, som på den ene side har sin rod i Foucaults generelt manglende terminologiske stringens, men som måske derudover også kan betragtes som et genuint bidrag til en egentlig tænkning af teknologien. Termen var ikke etableret som entydig udsigelse i arkivet, og denne uklarhed svinger stadig mellem den konkrete mekanisme i apparatet og det abstrakte forhold mellem subjekt og samfund. I stedet for at fokusere på en terminologisk uklarhed, der ofte ganske enkelt synes at udspringe af Foucaults ønske om at variere sin sprogbrug, kan netop denne mellemposition måske betragtes som en styrke i Foucaults fremgangsmåde? Eller som en uklarhed, der endnu forestår som en opgave. Måske fraværet af entydig udsigelse netop er den åbning, der fordrer og muliggør en kritik af teknologien som altdominerende historisk drivkraft.

Foucault som tænker af teknologien

I *Surveiller et punir* optræder «technologie» primært som «technologie du pouvoir sur le corps» og «technologie politique du corps», der defineres som følger:

Det vil sige, at der kan være en «viden» om kroppen, som ikke lige er videnskaben om dens funktion og en beherskelse af dens kræfter, som er mere end en evne til at overvinde den: denne viden og denne beherskelse udgør det, man kunne kalde kroppens politiske [teknologi]. Denne [teknologi]²⁹ er selvfølgelig diffus og sjældent formuleret i en sammenhængende systematisk fremstilling. Den består ofte af delelementer og brudstykker. Den benytter sig af forskelligartede redskaber eller metoder. Den er som oftest kun en instrumentering med mangfoldige former trods sammenhængen i dens resultater. [...] Det drejer sig på sin vis om magtens en mikrofysik, som apparaterne og institutionerne spiller på, men hvis gyldighedsområde på en eller anden måde placerer sig mellem disse vældige funktioner og kroppene selv med deres materialitet og kræfter.³⁰

²⁹ Den danske oversættelse er her korrigeret, da den besynderligt nok oversætter «technologie» med «teknik».

³⁰ M. Foucault, *Overvågning og straf, fængslets fødsel*. København: Det lille Forlag 2002, 40–41.

Den terminologiske uklarhed er ganske vist til stede i *Surveiller et punir*. F.eks. kan samme side nævne både «la technologie disciplinaire» og «la technique disciplinaire».³¹ Det samme gør sig gældende nogle år senere i f.eks. *L'usage des plaisirs*, hvor samme side (s. 17) nævner både «techniques de soi» og «technologies de soi». Men ovenstående definition antyder dog et klart skel. Teknologien er her en udøvende blanding af viden og magt, «savoir» og «maîtrise», der anvender forskellige tekniske virkemidler på et givet objekt, i dette tilfælde kroppen. Kroppens politiske teknologi er altså tydeligt adskilt fra de konkrete virkemidler (outillage, machines, mécanismes, appareils).

Foucaults primære ærinde i *Surveiller et punir* er at beskrive det disciplinære samfunds opståen omkring det 18. århundrede som afløser af det suveræne samfund. Denne overgang beskrives netop som en passage, hvor disciplinerne overskrider en «teknologisk tærskel». Kendetegnet for den suveræne magt var retten til sværdet, dvs. retten til at herske over liv eller død, hvilket Foucault i *La volonté de savoir* på kanonisk vis udtrykte som «retten til at dræbe og lade leve».³² Disciplinen er altså udtryk for en ny magt, hvis fokus ikke er den aktive aflivning og den passive lade leve, men i stedet den aktive forvaltning af livet.³³ Og denne forvaltning er netop en teknologisk struktur:

«Disciplinen» kan hverken identificere sig med en institution eller med et apparat. Den er en form for magt, en udøvelsesmåde, der omfatter en hel samling instrumenter, teknikker, metoder, anvendelsesniveauer og formål. Det er en magts «fysik» eller «anatomi», en teknologi.³⁴

Disciplinen har overskredet en teknologisk tærskel, den er blevet ny teknologi ved i sin operation at samle et antal instrumenter, teknikker og fremgangsmåder. Dermed ikke sagt, at den suveræne magt ikke var teknologisk. Det var bare en anden teknologi. Den teknologiske tærskel går i dette tilfælde mellem den negative og den positive magt som eksemplificeret ved hhv. den spedalske og den pestramte. Den spedalske ekskluderes simpelthen af samfundet, mens den pestramte underkastedes en streng kontrol inden for samfundets rammer. Hvis

³¹ Ibid., 228.

³² M. Foucault, *Histoire de la sexualité 1. La volonté de savoir*. Paris: Gallimard 1976, 178.

³³ Ibid., 179–180.

³⁴ M. Foucault, *Overvågning og straf, fængslets fødsel*, 232.

vi holder fast i teknologien som «technologie politique du corps» er det en tærskel, der skelner mellem kroppens forvisning eller destruktion i skafottets teaterforstilling til kroppens disciplinering i skolen, fængslet, kasernen eller fabrikken. Kroppen har bevæget sig fra den store scene, hvor magten demonstrerer sin suverænitet, til multiple små scener, hvor kroppen underkastes et diskret disciplinerende blik. Og denne disciplinering sigter mod at gøre kroppene nyttige via deres subjektive underkastelse (assujettissement), der munder ud i kroppenes konstituering som individer. De skal ikke nødvendigvis anvendes, men de skal gøres tilgængelige for mulig brug for f.eks. at kunne regulere den rette grad af arbejdsløshed, der dermed vil resultere i det ønskede lønniveau.

Teknologien er ret bogstaveligt den abstrakte orden bag udøvelsen af en teknisk logik, reglerne for en given teknisk forordning, og at overskride den teknologiske tærskel er at opnå status som en sådan herskende orden. Dermed er den teknologiske samplings konkrete operation at betragte som et dispositiv. Dispositivet er atter en lidt uklar term hos Foucault, der dog defineres som netop «en absolut heterogen samling» af viden, institutionel magt og materiel som f.eks. arkitektur.³⁵ Og ligesom teknologien hverken tilhørte den suveræne eller den disciplinære magt, men artikuleredes på forskellige måder i dem begge, anvender Foucault dispositive i forhold til både den suveræne og den disciplinære magt.³⁶

Det afgørende ved det disciplinære dispositive er den normaliserende kontrol: «Eksistensen af en hel række teknikker og institutioner, som har til opgave at måle, kontrollere og korrigere den unormale, får nogle disciplinære forholdsregler til at fungere, som foranlediges af frygten for pesten.»³⁷ Dispositivet drives af teknikker og institutioner i forhold til et kontrollerbart individ. Og denne disciplinerende kontrol udøves ikke så meget på individets handlinger som på livet selv, hvilket kommer til udtryk i den kriminelle figur i disciplinsamfundet: «le délinquant». Denne særlige forbryder produceres aktivt af disciplinens positive magt som det fra normen afvigende individ. Og da Foucault klart ser fængslets disciplin som værende operativ uden for fængslets mure, bliver

³⁵ M. Foucault, «Le jeu de Michel Foucault» [1977], i *Dits et écrits II, 1976–1988*. Paris: Gallimard 2001, 299.

³⁶ M. Foucault, *Le pouvoir psychiatrique. Cours au collège de France. 1973–1974*. Paris: Gallimard/Seuil 2003, 65–66.

³⁷ M. Foucault, *Overvågning og straf, fængslets fødsel*, 216.

fængslet til et generelt paradigme for samfundets disciplinerende og normaliserende funktion.³⁸

Dette forklarer for Foucault også fængslets vedvarende eksistens på trods af, at det aldrig har formået rent faktisk at begrænse kriminaliteten. Det har måske tilmed bidraget til dens forøgelse. Men netop fængslet som fiasko bliver en central del af dets operation. Det er ved sin manglende evne til at udrydde illegal adfærd, at fængslet nødvendiggør den generelle disciplinerende kontrol. Dermed bliver fængslet til et eksempel på dét, Foucault kaldte dispositivets strategiske udvidelse («remplissement stratégique du dispositif»³⁹). De utilsigtede konsekvenser af dispositivets operation bliver nyttige i politisk og økonomisk henseende.

Det disciplinære dispositivs centrale figur er naturligvis Jeremy Bentham's Panopticon, hvis synliggørelse af kroppen nødvendiggør individets internalisering af magtens diktat. Magten bliver usynlig i den centrale udsigtspost, mens fængslets kroppe er maksimalt udstillede i den cirkelrunde distribution af miniscener. Magten afindividualiseres i sin skjulte tilskuerposition, mens den underkastede individualiseres i sin påtvungne rolle foran magtens blik.

Men her optræder atter en terminologisk uklarhed. Panopticon beskrives både som dispositiv, diagram, skema og maskine, hvilket jo er problematisk, nu da man netop troede, at Panopticon som dispositiv på teknologisk vis udgjorde den tekniske forordning. Særligt «machine» syntes jo at tilhøre samme tekniske niveau som «appareil» og «outillage». Her må man dog skelne mellem Panopticon som konkret arkitektonisk entitet og som abstrakt distribution af magt og viden (synlighed). Her kan man igen beklage problemet ved engelske oversættelser, der blev påpeget af Schatzberg. Ligesom det engelske «technology» kom til at dække både det tyske «Technik» og «Technologie» og det franske «technique» og «technologie», tjener det engelske «apparatus» ofte til oversættelse af både «appareil» og «dispositif». Dermed forsvinder muligheden for at gøre uklarheden i f.eks. Panopticon som både «dispositif» og «machine» produktiv.

Det interessante er jo netop spørgsmålet om, hvordan en overordnet teknologisk disposition inkorporeres i konkrete entiteter, hvadenten det er Panopticon eller Facebook. Panopticon er både en konkret teknisk installation og cen-

³⁸ «Desuden er der hverken noget uden for fængslet eller nogen lakuner inden i det. Der er ikke nogen afbrydelser, medmindre dets opgave er helt fuldført. Dets indflydelse på individer bør være uafbrudt: en uophørlig disciplin.» Ibid., 254.

³⁹ M. Foucault, «Le jeu de Michel Foucault», 300.

tral figur for den disciplinære form, Foucault kaldte «Panoptisme». Og det er som disciplinær figur, at Foucaults læsning af Panopticon er blevet anvendt i forhold til netop Facebook som ny konkret entitet, dvs. som nyt overvågningsapparat.⁴⁰ Det er en analyse, der afhænger af, at disciplinen som politisk teknologi i bund og grund opererer videre som den gjorde fra det 18. århundrede, men at den bare har fundet nye konkrete apparater til at udøve sin overvågning. Dispositivet, som stedet hvor teknologi møder teknik, har altså ændret sig, men teknologien forbliver i denne analyse uforandret.

Denne distinktion er vigtig i forhold til f.eks. at vurdere analysen af Facebook som Panopticon. En klassisk deleuziansk analyse ville formentlig kritisere den uforbeholdne anvendelse af en disciplinær figur i forhold til den nutidige situation, som Deleuze med henvisning til Foucault kaldte kontrolsamfundet.⁴¹ Særligt da det disciplinære dispositiv jo var rettet mod konstituering af individet som subjekt, mens kontrolsamfundet for Deleuze netop var kendetegnet ved en opløsning af individet i «divid».⁴² Produktionen af subjektets enhed er afløst i dets opløsning i disparate datafragmenter. Hvis Panopticon blot betragtes som figur for overvågning generelt, dvs. som overvågningsteknik, og ikke som en figur, der både rummer et teknologisk (magtens orden) og et teknisk (apparat og praksis) aspekt, risikerer man at overse vigtige nuancer i Foucault-analysen.

Selvets teknikker/teknologier

Hvis man kun betragter bøgerne, optræder det teknologiske for første gang i *Surveiller et punir* (1975), hvor det findes 41 gange. Derefter optræder det 8 gange i *La volonté de savoir* (1976), 2 gange i *L'usage des plaisirs* (1984), mens det er fraværende i *Le souci de soi* (1984). Dispositivet bliver tilsvarende en mindre markant term. I stedet fokuserer Foucault, som nævnt, på selvets teknikker. Ud fra bøgernes perspektiv er teknologien altså tydeligt forbundet med magtanalysen, mens teknikken uden teknologi fokuserer på muligheden for subjektets konstitution af sig selv uden for magtens determinering.

⁴⁰ C. Fuchs, «New media, web 2.0 and surveillance», i *Sociology Compass*, 5 (2), 2011, 134–147. <http://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00354.x>

⁴¹ G. Deleuze, «Post-scriptum sur les sociétés de contrôle», i *Pourparlers*. Paris: Editions de Minuit 1990.

⁴² *Ibid.*, 244.

Men teknologien forbliver en anvendt term i kurserne på *Collège de France* i perioden mellem *La volonté de savoir* og udgivelsen af *L'usage des plaisirs*, omend den også her langsomt forsvinder og virker fraværende i den sidste forelæsningsrække fra 1984. Den optræder dog særdeles hyppigt i forelæsningsrækken *Subjectivité et vérité* fra 1980–1981. På trods af en fremherskende uklarhed i anvendelsen antyder Foucault dog et skel: «[...] selvets teknik, eller selvets teknologi, hvilket indebærer alle disse praksisser, velovervejede, veludviklede, systematiserede fremgangsmåder, i hvilke individerne undervises med henblik på, at de ved varetagelse af deres eget liv, kontrollen med og forvandlingen af sig selv af sig selv, kan opnå en særlig måde at være på.»⁴³ Det teknologiske synes her at hænge sammen med måden, hvorpå teknikker overleveres. Teknikken undervises og indgår dermed i den teknologiske normalisering af adfærd. Dette kommer også til udtryk i sammenstillingen af «techniques de vie» og «technologies de subjectivation», der på sin vis fremstår som synonyme, men som måske bør læses som netop skellet mellem den egne etablering af teknikker over for de af den politiske teknologi bestemte teknikker.

Tilsvarende kan man insistere på skellet i den tilsyneladende sidestilling af selvets teknik og teknologi i *Le gouvernement de soi et des autres* (1982–1983): «[...] at analysere disse former for subjektivisering via selvforholdets teknikker/teknologier eller måske via dét, man kunne kalde selvets pragmatikker.»⁴⁴ Skråstregens sidestilling synes alligevel at operere et skel, der findes udspændt mellem magtens subjektivisering og selvets egne pragmatikker, som radikalt adskilte fra den determinerende magt.

Dermed er suverænen også netop den figur, der unddrager sig selvets teknologier: «Kejseren, ham der udøver den absolutte og uden modstykke beherskelses magt, ham der i hele det sociale felt uhindret kan udøve denne magt, ham der derudover hævder guddommeliggørelsen af sig selv og en væren udover den menneskelige, er netop ham, der nægter, undslipper, fornægter subjektets teknologier.»⁴⁵ Suverænen er som yderste determinerende instans i de suveræne teknologier ikke underlagt sine egne determinerende apparater. Ikke dermed sagt, at suverænen dermed er frit stillet til at udleve sit begær. Den

⁴³ M. Foucault, *Subjectivité et vérité. Cours au Collège de France 1980–1981*. Paris: Gallimard/Seuil 2014, 37.

⁴⁴ M. Foucault, *Le gouvernement de soi et des autres. Cours au Collège de France 1982–1983*. Paris: Gallimard/Seuil 2008, 6–7.

⁴⁵ M. Foucault, *Subjectivité et vérité. Cours au Collège de France 1980–1981*, 283.

«gode» og den «dårlige» suveræn er stadig adskilt ved evnen til at lægge bånd på sig selv, men dette tekniske bånd foregår så at sige uden for teknologisk determinering.

Ovenstående citat fra *Subjectivité et vérité*, hvor Foucault korrigerer sit «technique du soi» med «technologie du soi» er ikke eneste eksplicitering af skellet. Foucault afsluttede i 1982 et interview med Paul Rabinow med en præcisering af den sene periodes projektet om subjektet:

Det, der interesserer mig [...], er at studere *dét*, grækerne kaldte *technê*, det vil sige et praktisk rationale, der styres af et bevidst formål. [...] Det er gået op for mig, at ulempen ved ordet *technê* er, at dets forbindelse med ordet «teknologi», der har en ganske specifik betydning. Ordet «teknologi» modtager en meget snæver betydning: man tænker på de hårde teknologier som træets, ildens, elektricitetens teknologier. Men styreformens er også en teknologisk funktion: styringen af individer, styringen af sjælene, selvets styring af sig selv, styringen af familien, styringen af børnene.⁴⁶

Foucault kritiserer, at teknologi-begrebet ofte anvendes for «hårdt», eller for konkret. Det er ikke kun et spørgsmål om teknisk viden, det er for Foucault først og fremmest et spørgsmål om forholdet mellem viden og magt, hvordan styres befolkningen, og hvordan styrer individet sig selv? *Dét* var de gennemarbejdede og systematiserede praksisser, som han i *Subjectivité et vérité* kaldte «technologie du soi» som adskilt fra «technique du soi».

Foucault forsøger altså eksplicit at udvide teknologibegrebet til at inkludere styringen (*gouvernementalité*): «*Dét*, jeg kalder 'gouvernementalité', er mødet mellem beherskelsesteknikkerne, der udøves over de andre, og selvets teknikker.»⁴⁷ Dette citat fra foredraget «Les techniques de soi» (1982), der på engelsk oversættes som «Technologies of the self», anvender ganske vist ikke teknologi-terminen, men netop måden hvorpå de konkrete dominerende teknikker udøves i forhold til selvets egne teknikker må her regnes som teknologi.

Foredraget «Les techniques de soi» blev afholdt på engelsk på University of Vermont og udgivet sammen med et interview og et andet foredrag i bogen *Technologies of the self. A Seminar with Michel Foucault* (1988). Det andet

⁴⁶ M. Foucault, «Espace, savoir et pouvoir», i *Dits et écrits II, 1976–1988*. Paris: Gallimard 2001, 1104.

⁴⁷ M. Foucault, «Les techniques de soi», i *Dits et écrits II, 1976–1988*. Paris: Gallimard 2001, 1604.

foredrag hed på fransk «La technologie politique des individus» og blev oversat til «The Political Technology of Individuals». I foredraget anvendes «technologie» i overensstemmelse med ovenstående beskrivelse, og også her insisterer Foucault selv på skellet mellem teknik og teknologi: «Jeg ønsker her at give Dem et indblik, ikke i selvets teknikker, men i individernes politiske teknologi.»⁴⁸ Her bør bemærkes et genkommende karakteristikum ved skellet: Selvets teknikker er multiple, men den politiske teknologi er kun én. Teknologien er en given abstrakt logik i forhold til de multiple tekniske udøvelser.

Det teknologiske som måden, hvorpå de dominerende teknikker undervises og overleveres i forhold til selvets egne teknikker, var allerede til stede i *Surveiller et punir*. Udover Panopticon som enkelt abstrakt teknologi med multiple tekniske instantieringer, nævnte Foucault et helt specifikt eksempel på den fuldbyrdede disciplinære form: fængslet for ungdomsforbrydere Mettray, der med sin åbning d. 22. januar 1840 kom til at markere begyndelsen på dét, Foucault opfattede som fængselssystemet («le système carcéral»).

Dette sted koncentrerede ifølge Foucault «alle adfærdens tvangsteknologier».⁴⁹ Kendetegnende for Mettray var netop undervisningen af disciplinære teknikker: «En dobbelt effekt af denne disciplinære teknik, der udøves på kroppene: en sjæl, der kan kendes, og en underkastelse, der kan vedligeholdes.»⁵⁰ Selvom «la technique» her er i ental, kan man altså her læse «la technique disciplinaire» som de under den disciplinære teknologi underviste teknikker.

Teknikkernes teknologiske overlevering kan betragtes i forhold til arkivet. I en artikel om arkivbegrebet hos Foucault fremskriver Knut Ove Eliassen tre arkiver, der stemmer overens med de tre perioder i Foucaults virke. Det første er arkæologiens arkiv, dvs. arkivet som systematisk kategori for diskursanalysen. Det næste er det empiriske arkiv, dvs. det institutionelle arkivs udøvelse af en given magtrelation. Det tredje er det heterotopiske arkiv, dvs. stedet, hvor subjektet på egen hånd kan udvikle egne livsteknikker uden for magtens determinering. Det første arkiv er deskriptivt, det andet er preskriptivt, og det tredje er asketisk. Og da det asketiske arkiv er dér, hvor subjektet alene opsøger den

⁴⁸ M. Foucault, «La technologie politique des individus», i *Dits et écrits II, 1976–1988*. Paris: Gallimard 2001, 1633.

⁴⁹ M. Foucault, *Surveilleur et Punir*. Paris: Gallimard 1975, 300.

⁵⁰ *Ibid.*, 302.

singulære erfaring, bliver arkivet til et spørgsmål om den fortløbende dannelse af selvet og dermed om fremtiden: «It has less to do with inheritance than with the creation of a world to come.»⁵¹

Ligesom Foucault insisterede på, at den suveræne og den disciplinære teknologi ikke som sådan afløste hinanden, men eksisterede sideløbende i varierende grad og blot antog dominerende roller på forskellige tidspunkter, bør man formentlig betragte dette trefoldige arkiv som forskellige aspekter af arkivet, der opererer sideløbende. Foucaults læsning af Flauberts *Les Tentations de Saint Antoine* kan dermed læses som et nyt arkæologisk arkiv, da romanen er skrevet på baggrund af en særlig vidensformation, der først opstår i det 19. århundrede, hvor litteraturen hele tiden må forholde sig til det allerede skrevne.⁵² Som Eliassen påpeger, skal en sådan vidensformation dog også betragtes i forhold til det institutionelle arkiv, da der er tale om reelle biblioteker, hvis operation af tilgængelighed til bøger nødvendiggør en særlig disciplinering af den skrivende pen, idet arkivets mumlen skal bringes til stilhed. Endelig er selve romanen en fortælling om det asketiske arkiv, der slår fejl. St. Antoine mister grebet om sin egne singulære erfaring, der kommer tilbage og hjem søger ham som fristelser.

Tilsvarende må teknologiens forhold til teknikken betragtes i sine forskellige modi. Det arkæologiske arkiv må betragtes som Foucaults forsøg på via en læsning af diskursiv praksis at udlæse de implicitte regler for netop en sådan praksis. Det er et forsøg på at udlede de determinerende instanser af praksis, den teknologiske struktur bag analyserede teknikker. Det empiriske arkiv bliver dermed til en analyse af de konkrete arkivteknikkers teknologiske determinationer, hvilket i dag kan komme til udtryk i forsøget på en dispositivisk læsning af Facebook som Panopticon. Endelig må det asketiske arkivs fokus på udviklingen af egne subjektive teknikker være afsøgningen af praksis, der ikke lader sig reducere til teknologiens determination.

Her kan vi se Foucault som baggrund for Stieglers indledningsvis nævnte skel mellem mnemotemnik og mnemoteknologi. Den arkiviske askese eller tilbagetrækning (anakhoresis), er for Foucault mnemoteknisk: «[...] man trækker sig tilbage i sig selv med for at minde sig om handlingsregler, de vigtigste love,

⁵¹ K. O. Eliassen, «The Archives of Michel Foucault», i E. Røssaak (red.), *The Archive in Motion*. Oslo: Novus Press 2010, 47.

⁵² M. Foucault, «La bibliothèque fantastique [Sans titre]» [1964], i *Dits et écrits I, 1954–1975*. Paris: Gallimard 2001, 325–326.

der definerer adfærden. Det er en mnemoteknisk forskrift.»⁵³ Omend mnemoteknologien for Stiegler tydeligt er et konkret apparatur, bør det med Foucault in mente læses som teknisk udtryk for en magtformation, hvor den mnemotekniske tilbagetrækning umuliggøres, og magtens determinerende overlevering gennemtrænger enhver interaktion med de i stigende grad allestedsnærværende arkiviske teknikker, der således udøver en ny politisk teknologi. Foucault kunne i stedet for en «kroppens politiske teknologi» også her have talt om en «erindringens politiske teknologi».

Foucault som tænker af den indistinkte zone

Teknologien er et svært definerbart begreb, der fluktuerer over tid og sprog. Foucaults egen brug fluktuerer også, men opererer med en stabil kerne, hvor teknologien udgør de abstrakte regler for en given dispositivisk magtoperation. I forening med dispositivet bliver teknologien på sin vis for magtanalysen, hvad arkivet var for vidensanalysen. Foucault læser på den ene side Panopticon på samme niveau som højovnen og dampmaskinen, men på den anden side påpeger han, at en sådan læsning er uretfærdig: «Men det ville være uretfærdigt at stille de disciplinære metoder over for opfindelser såsom dampmaskinen eller Amici's mikroskop. De er meget mindre og alligevel på en eller anden måde meget mere.»⁵⁴ Som Deleuze påpeger i forbindelse med den citerede passage: «Teknologien er således social, før den bliver teknisk.»⁵⁵ Og dermed indskriver Foucault sig i den franske tradition for en social læsning af teknologien. Ikke som viden om teknikken, men som den måde hvorpå viden operationaliseres af magten i konkrete tekniske entiteter.

Men teknologien kan som nævnt ikke reduceres til magtanalysen. Omend i stadig mindre grad er den stadig fremherskende i subjektanalysen, hvor den opererer det uklare skel mellem subjektets dannelse af sig selv og overleveringen af den af magten determinerede korrekte adfærd. Disse uklare skel mellem teknologi og teknik, magt og praksis, viden og konkrete apparater, bør måske netop betragtes som dét man med en reference til Deleuze kunne kalde den indistinkte zone mellem abstrakt teknologisk logik og konkrete tekniske instan-

⁵³ M. Foucault, «Les techniques de soi», 1618.

⁵⁴ M. Foucault, *Overvågning og straf, fængslets fødsel*, 242–243.

⁵⁵ G. Deleuze, *Foucault*, 47.

tieringer, der hele tiden må genovervejes i forhold til dét, der i dag kaldes teknologien. Det er problematisk uden videre at applicere Panopticon på Facebook, da det indskriver teknikken i en teknologi, der trods alt synes at have ændret sig siden disciplinærsamfundet. Det disciplinære består, men må forholdes til nye digitale distributioner, der ikke lader sig reducere til en cirkelformation med et overvågende centrum. Teknologien vedbliver at være det, Leo Marx kaldte et «hazardous concept», og opgaven efter Foucault synes måske netop at være at fastholde det som sådant.